

**ГРОМОВНИКОТ
И НЕГОВИТЕ КАМЕНИ ИЛИ БОЖЈИ СТРЕЛИ:
ГРОМОТ И МОЛЊАТА
- споредбена анализа кај јужнословенските народи -**

Милошеска Ели

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

The basic aim of the research of this propound paper is the study of Slovenian Thunder man and his weapons – thunder and lighting. In addition, a compared analysis will be made between the Macedonian and other South Slovenian people based upon the used terminology and native beliefs. The goal is to prove, that even one single token can be a significant proof for relations between different and distant individuals, community and culture.

Основен предмет на истражување на предложениот труд е словенскиот Громовник и неговите гибелни оружја - громот и молњата. Притоа ќе биде направен обид за споредбена анализа како на терминологијата, така и на народните верувања поврзани со нив кај македонскиот народ во однос на останатите јужнословенски народи. Целта е да докажеме дека и едно, единствено заедничко обележје може да биде значаен доказ за поврзаноста на различните и оддалечените поединци, заедници и култури.

При истражувањето земено се во предвид теориските анализи на Ѓ. Шушњиќ, кој, во својот научен труд *Антропологија религије и социологија религије*, истакнува дека антропологот може да истражува еден народ, но секогаш со намера да открие нешто заедничко што го има тој народ со другите народи: *Тој може да се занимава со една култура, но секогаш да тежнее да открие што ѝ е нејзе заедничко со другите култури* (Шушњиќ: 2005: 113).

Словенскиот громовник Перун е претставник на првата и/или на третата генерација божества, чии дејности во словенската религија и митологија, во зависност од општествено-политичките и економските промени, варирале од правно-магиски, преку земјоделско-хтонски до изразито физички и воени (Зоговиќ 2002: 115-116). Го споменуваат повеќе средновековни извори од VI до XVII век, пред сè руски, и тоа како Перунъ (Leže 2002: 25-29; Чаусидис 1994: 402-403, фус. 131).

Неоспорен е фактот дека громовникот Перун бил познат и кај јужнословенските народи, но поради несигурноста на некои историски извори не може со сигурност да се прифати кога и на каков начин на територијата на Македонија, па и на другите јужнословенски простори, било почитувано ова божество. Освен споменатата вест кај Прокопиј Кесариски, современик на императорот Јустинијан I (527-565), кој во својата *Историја на војните* за верувањата на Словените и Антите вели: *Веруваат во постоењето на еден Бог, создавач на молњата, кој е единствен господар на сè и нему му посветуваат волови и сите други жртвени животни...* (Документи 1, 1981: 19-20), сите останати вести во

кои се споменува ова божество на македонските простори денес се сè уште спорни во научната јавност. Во таа насока останува отворено и прашањето дали на овој ран извор може да му се приклучи и спорниот фрагмент од житието на св. Димитрија Солунски, кој се однесува на барањето на словенскиот водач Хаџон точно да биде известен од врачот за исходот од судбоносниот напад за време на третата опсада на Солун во 615 г. Во бугарското издание на ова житие стои дека егзархот се обратил со молба до едно пророчиште каде што од Перун добил потврден одговор (Ивановъ 1904: 151; Чаусидис 1994: 403).

Во отсуство на пишани историски извори, кои се однесуваат на ова словенско божество, неговото *немо* присуство може да се открие во топонимите, кои најчесто се поврзани со високи доминантни ридови, дабови шуми или извори. Истражувачите до денес ги регистрирале следниве локации на култни места на јужнословенските простори за кои се верува дека биле посветени на Громовникот: *Перун*, име на гора во Источна Истра; *Перун*, име на гора во Далмација во состав на селото Пострана, и двете во Хрватска; *Перун*, име на височина над с. Славин; *Перун*, име на извор под планината Озрен и локалитетот *Перун* во пределот Горна Рама, сите три во Босна и Херцеговина. Многу голем е бројот на топографските имиња на ридови, извори и населени места што се изведени со наставка на основата перун-, како *Перунац*, *Перунуша*, *Перуња Вес*, *Перуњи врх*, *Перуничкиште* и сл. (Филиповић 1948: 64-71). Вакви топоними се зачувани и во Македонија: врвот *Перен* кај с. Дејловце, Кумановско и врвот *Перун* на планината Козјак, кај с. Витолиште, Мариово, на кои посебно се има задржано Н. Чаусидис (1994: 426-445). Зборот Перун е трансформиран и во фитомот *Iris germanica* - *перуника*, познато уште како *богиша*, кое се среќава речиси кај сите јужнословенски народи и во народната култура се почитува како мртвечко цвеќе. Исто така, и личните имиња *Перун*, *Перуна* и *Перуника* се среќаваат кај: Македонците, Бугарите, Чесите и др.

Од историско-културолошки аспект посебно значење има до скоро зачуваната јужнословенска обредна практика за време на големите суши да се изведува обредот за дожд познат низ целиот балкански простор како *неперуда*, кој во суштина претставува една алтернација на додолите - обредна игра со магиски елементи: прскање со вода што треба да предизвика дожд. За овој обред пишува уште во 1792 г. Јермонахот Спиридон, кој ја изнесува следнава интерпретација: *Во время бездождия собираются юноши и девицы и избирают одинаго, или от девицы или юнашах и облачают его в мрежу, аки в багреницу и сплетают ему венец от бурянов в образ краля Перуна того, и сами себе: людие же безумний дают им милостиню*. Во продолжение наведува дека се поставува трпеза на која се јаде и *ниче въ чест неперуди* (Българска митологија 1994: 259-260). Овој запис е многу значаен, затоа што во културолошки поглед го зачувал сеќавањето за архаичните општословенски верувања и однесувања чија основна цел е ритуално саможртвување на богот за да може да се врати тој повторно на земјата, но во трансформиран облик - во форма на дожд, којшто е гаранција за плодородие (Стојановиќ-Лафазановска 1996: 28). И. Георгиева во насока на етимолошка интерпретација прави аналогија помеѓу *неперуда* и *Перун* и смета дека

терминот *пеперуда* настанал од редупликација на коренот со кој се означува богот на грмотевицата и дождот - Перун (Георгиева 1983: 185). Во македонскиот фолклор терминот *пеперуда* е заменет со *пеперуга* како резултат на подоцнежни фолклорни остварувања, во фаза кога врската помеѓу општословенските верувања и народот постепено избледува. Истото се случува и кај соседните народи на Балканскиот Полуостров, каде обичајот е познат како *пеперуда*, *пеперуга* кај Бугарите, *пеперуша* кај Србите, *перлердџа*, *перлерџа* кај Грците, *pirpirina* кај Ароманците и *rapaluga* кај Романците (Стојановиќ-Лафазановска 1996: 28, фус. 16). Како прототип на сите алтернативни на пеперудата И. Георгиева го зема варијантниот израз *перперуда* како изведена форма во женски род од Перун со редуплициран корен (Георгиева 1983: 185).

Во народната религија на Македонците, верувањата и обредните дејствија поврзани со Перун и останатите словенски божества зачувани се само делумно во усните народни преданија: *Богињата Морена - луѓето ги коли. Бог Перун нè дава - се раѓаме, овај бог Дај Бог - нè дава, а бог Перун ги растат луѓето, а богињата Морена ги зема луѓето, таа значи ги умира... татко така кажуаше... бог Дај Бог значи ги давал луѓето, а бог Перун да растат и стоката и луѓето, а богињата Морена - ги земала* (Вражиновски 2, 1998: бр. 334)¹ и народните песни:

Пуста си Перун планина,
Та шчо си лична прелична,
Уште да не си поморна. (Истиот 1, 1998: 23)

Етимолошки, Перуновото име доаѓа од индоеврп. назив за бог *Perk(w)unos (од латв. Perkūnas), поврзан со коренот *perk(w)u- што значел *даб* или *пошумена планина* или *планина*. Тој е сроден со лат. quercus - *даб*, келт. herysunia - *шума*, санскр. parvatī - *смоквино дрво*, стнорд. fjögr, fuga, ствгер. forha (герм. Föhre) - *стебло*, *бор*, стнорд. fugi, ствгер. forh-ist (герм. Forst) - *борови шума*, ангсак. firgen - *пошумено возвишение*. Можен е и сродник на зборот *peru-г/n- за *камен* или *планина*, спрема хет. peruna - *камен*, санскр. parvata - *планина* и трак. per(u) - *стена*, *карпа* (Интернет: <http://wopedia.mobi/hr/Perkwunos>)³.

Што се однесува до самото име на Громовникот Перун (стсл. Репунъ, струс. Перунъ, перун, перуна, белрус. Пярунъ, укр. Перун, буг. Пярун, пол. Piogun, лит. Perkūnas, латв. Perkons, мак. Перун) тоа во поголемиот број на словенски и на балтиски јазици означува *гром*, *молња*, *секавица*. Семантиката на глаголите, пак, освен неговото име ја објаснува и неговата дејност: стрсл. perti-, рьгати-, означува *удира*, *чука*, *бие*, *разбива* (Belaj 1998: 88-98; Зоговиќ 2000: 315; Вражиновски 1, 1998: 21). И во западномакедонските говори, особено во охридскиот говор, глаголот *операм*, *опери го* од една страна значи *удрам*, *тепам*, *удри го*, *натепам го*, а од друга страна е сврзан со начинот на перење на алиштата и разните други ткаенини, кое, во Македонија речиси до втората половина на

¹ АИСК Инв. Бр. К-90/1996. Информатор Кала Костадиновска, род. 1943 г. во с. Крушевица, Мариово. Снимено на 09. 10. 1996 г. во с. Крушевица, Мариово.

³ Со наведената литература таму.

минатиот век, се врши со чукање, тепање и биене, односно нанесување на удари со помош на дрвена пиралка.

Во историско-културолошки контекст доста интересно е толкувањето на семантиката на стрсл. *gъnati-*, *гонци*, *удира* и *žeti-* *удира*, споредени со санскр. *hanti- тена*, *пogодува*, *убива*, бидејќи од нив, според В. Белаж (1900: 58), може да се изведе именката *žetva*, сродна до санскр. *hantva* со значење *тоа што треба да се удира*. Од митологијата добро е познато дека ударот на громот предизвикувал дожд од кого, пак, зависела богатата и плодна жетва, која пак, во праисторијата се вршела со помош на коскени српови со кои класовите на житото не се жнееле или коселе, туку се удирале стеблата со цел да се одделат зрната. Со текот на времето при променетите историско-стопанско-културни услови била трансформирана првичната основа на глаголот *žeti-* во значење на *удира*, којашто упатувала на првичните олицетворенија на Громовникот како божество на вегетацијата, односно растителноста, и започнала да се поврзува со другата основна дејност на Громовникот како бог на громот и бурата. Во митските текстови и во баењата погоре наведените глаголи биле користени како магиски средства со чијашто помош и моќ требало да се постигне и оствари гонењето на змејовидниот противник на Громовникот (Ивановъ, Топоровъ 1974: 95-101; Belaj 1990: 58). Оттаму во основата на името на небесниот бог - Громовник се содржани и сочувани и двете основни дејности - првата поврзана со плодноста и втората поврзана со војничката и физичката сила.

Врз основа на емпирискиот материјал за богот Перун: распространетоста на неговото име во топографијата, растителниот свет и личните имиња, на народните претстави и обредните дејствија, како и врз основа на семантичките толкувања на неговото име можат да се издвојат следните атрибути и функции на Перун, кои се заеднички обележја за македонскиот и останатите јужнословенски народи: тој е машко, небесно божество, чиј атрибут е *горе* - тој е на врвот на дрвото на светот, поради што неговите култни места се наоѓаат на возвишенија, ридови, планински врвови. Носители на неговата магиска моќ се дабот и перуниката. Неговото гибелно оружје во почетокот се состои од каменот, стрелите, секирата кои подоцна се поистоветени со громот и молњата. Со нивна помош се изразува творчката и разорната моќ на врховното божество, како во поглед на неговата стопанско-растителна функција, така и во поглед на неговата воена функција. По христијанизацијата неговите атрибути и дејности постепено се пренесуваат на пророкот Илија, кој во народните претстави на Македонците, слично како и кај останатите јужнословенски народи, е *најстрашниот светец што таа сила - громот - ја носит... останато е дека е најголемиот слуга на Господа за громојте. Тој командует и со време, и со громој и со све* (Вражиновски 2, 1998: бр. 367) ... *он е Громовник и за тоа да те пазе од гром, змеови и разни чуда* (Истиот 2, 1998: бр. 398).

Според народните верувања, зачувани речиси во секоја култура на словенските народи, основните атрибути на Перун и неговиот христијански наследник св. Илија - камените или божјите стрели претставуваат предметени делови на громот и молњата, кои при ударот

се забиваат во земјата и по некое време излегуваат на површината. Ваквиот карактер им се припишува на каменот и белутракот, но и на разновидните орудија: камена секира, стрелка, чекан и сл. за кои се верува дека имаат голема магиска моќ за заштита од градоносни облаци, громови, уроци и лечителска моќ за исцеление на разни болести.

Во Македонија се верува дека св. Илија фрла со камења по ламјата: *Некој велат по ламјата фрлал, ко да паѓало ровја... и тој со камење врлал по нејзе и тогај паѓало ровја, шо викаме ние, оти ламјата сакал да ја тепат и кај ќе падни каменот, таму ќе напрајт беља (АНВОХ К-9/03)⁴. Кога падне ровја, паѓа едно камче... Само тоа не излева одма, камчето. Четириесет дена стое тоа камчето во земјата... После од земјата ќе испадне... Тоа камче убаво е човек да го најде. Некои чуваа во житото, во амбарите (Вражиновски 2, 1998, бр. 107). Божја стрела - ние сме наодили... като изострена... Па нак`цнуват од неа, така од неа ќе к`снат на на добитокот од неа ќе му дадат, на храна - да не ги фатит устрелот... Болест да го не фати, тоа е за лек - таа стрелата - Божјата стрела (Истиот 2, 1998: бр. 111).*

Речиси идентични народни верувања имаме и кај другите јужнословенски народи. В. Карациќ запишал дека во Србија се смета дека што е куршумот за пушката, тоа е *стрјелицата* за громот: *Кога громот некаде ќе удри, тогаш ќе појде во земјата, а по неколку години ќе излезе од земјата на многумина ќе ја пронајдат (камен „бјелутак,, колку голем орев) и ја оставаат или ја носат со себе, како некаква амајлија (Карациќ 1957: 66).*

Во Херцеговина *стрјелицата* е стаклест предмет за кој народот верува дека паднал од небо кога некаде удрил гром или стрела (Ђорђевиќ 1958: 108).

Во Босна громовните стрели се познати како *камена стрила* и ги носат за заштита од *стриљалице* (Раденковиќ 1996: 117, фус. 68).

Во Црна Гора громот бие со *бијелом стрелицом*, која има облик и големина на едно зрно: *кога ќе удри громот стрелицата се забива длабоко во земјата, па оттука за седум години излегува од земјата (Ђорђевиќ 1958: 108).*

Во Хрватско Загорје камените секири ги нарекуваат *стрелни камен* или *стреле* (Belaj 1998: 91).

Во Словенија се верува дека кога ќе удри громот, тогаш во земјата се забива *каменита стрела*, која тука останува седум години, а потоа излегува од земјата (Истиот 1998: 88).

Во Бугарија се верува дека таму каде што паѓа громот во земјата се забива *божа стрела, треџен камък*, кој е особено лековит (Българска митологија 1994: 93).

Слични верувања за камените или божјите стрели се забележани и кај останатите словенски народи. Сличноста е приметлива и во нивниот назив: рус. *громовий стреле*, словч. *paramova strelka*, пол. *strzala piorunowa* (МНМ 2, 1988: 306), чеш. *hromovy kamen* (Раденковиќ 1996: 117, фус. 71).

⁴ Снимила Ели Милошеска на ден 25. 01. 2003 г. во с. Кривогаштани. Информатор Рада Мандреска, род. 1930 г. во с. Пашино Рувци, мажена с. Кривогаштани.

Што ни открива досега изнесениот емпириски материјал за Громовникот и неговите основни атрибути: камените или божји стрели, како и јазичната терминологија поврзана со нив во историско-културолошки контекст?

За да добиеме одговор на поставеното прашање ќе тргнеме од анализите на М. Будимир (1957) и други учени, според кои, преобразбата на божеството на вегетацијата во ликот на врховниот бог - Громовник траела долго, поради што истиот во митските слики се јавува како оживотворување на светлиот ден и небо. Претставата за небото од една страна била изразена во индоевропската лексичка група каде како претставници во латинскиот јазик се јавуваат *Diespiter, Iuppiter, deus, dives, dies*, на кои во грчкиот јазик им одговараат *Zeus, Dios, delos*, кои пак во македонскиот јазик се еднакви со претставите за *ден, прекрасен, восхитен* како блескава изјава на Врховното божество. Од друга страна, претставата за небото била изразена во неговата мрачна природа, која нашла свој израз во лат. *caelum*, во стгрч. *οὐρανοσ*, во англ. *heaven* и герм. *himmel*, кои се корадикални со групата *камен, акмон, asman* каде што небото било замислено како свод од камен, а Громовникот како господар на бурата. Во овој контекст С. Зоговиќ (2007) наведува дека кај многу народи постоело верување дека небото е од камен, конкретно повикувајќи се на примерот што го наведува Аријан: *Келтските пратеници со коишто Александар III се сретнал на Дунав ги запрашал... што е тоа што најмногу ги плаши луѓето, надевајќи се... дека тие ќе потврдат дека најмногу се плашат од него. Но, се покажа дека за него беше неочекуван нивниот одговор: ... рекоа дека се плашат да не се случи небото да падне врз нив* (Аријан 2000: кн. I, гл. IV, 6). Далечни реминисценции од овие претстави се зачувани и во македонскиот фолклор, или конкретно во детските броенки, каде се споменува паѓањето на камен од небото:

*Падна камен од небо,
Па удари баба Меца,
Тече гној, тече крв,
Кој ќе удри, тој е прв!*⁵

Двонасочната претстава на врховниот бог - Громовник нашла своја епikleза во словенското божество Перун. Неговото име, како и називите за повеќето индоевропски и индоариски божества, се темели на заедничка основа од чија семантика произлегле и називите за камења, за планини и за дабови дрвја, како на пр., хет. именка *reguna* - во значење *карпа, стена* и *Pirua/Perua* - име на божество или стинд. именка *parvata-*, во значење *гора* и *Paṛjanya* - бог на бурата и на дождот, потоа лат. именка за даб, но и ознака за врховниот бог *Iuppiter quercus-*. Примерите упатуваат на индоевропското божество - *Perk(w)-un-o-s*, коешто означува *дабова шумичка* и *планински врв*, како и стрисл. поим *Fjörgun*, со којшто истовремено во нордиската митологија била именувана и мајката на Тор, олицетворена и со молњата. Сродните богови и божици биле хетитската *Pirua*, старопрускиот *Perkun(a)s*, албанскиот *Peren-di*, старогрчкиот

⁵ Оваа броенка ја научив од мојата баба Весела Милошеска, род. 1918 г. во Битола, мажена во Прилеп.

Ζεὺς Κεραυνός чии дејности, како и на сесловенскиот Перун, биле поврзани со громот и молњата, кои кај македонскиот, како и кај останатите јужнословенски народи се познати како камени, божји и громовни стрели и истовремено како назив за молња (Belaj 1998: 88-98; Зоговиќ 2007).

Литература

- Аријан . 2000. Александровата анабаса. Библиотека класика. Скопје: Патрија.
- Belaj V. 1990. Hoditi-goniti. Drugi aspekt jednog praslavenskog obreda za plodnost, Studia Ethnologica 2. Zagreb: Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
- Belaj V. 1998. Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb: Golden-Marketing.
- Будимир М. 1957. Са словенског Олимпа. Зборник Филозофског факултета IV-1. Београд. 1-56.
- Българска митология Енциклопедичен речник. 1994. Първо издание. Съставител Анани Стойнев. София: 7м+Логис.
- Вражиновски Т. 1998. Народна митологија на Македонците 1. Скопје-Прилеп: Институт за старословенска култура-Прилеп, Матица Македонска.
- Вражиновски Т. 1998. Народна митологија на Македонците 2. Скопје-Прилеп: Институт за старословенска култура-Прилеп, Матица Македонска.
- Георгиева И. 1983. Българска народна митологија. София: Наука и изкуство.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава 1. 1981. Скопје.
- Ђорђевић Т. 1958. Природа у веровању и предању нашег народа. Београд.
- Зоговиќ С. 2000. Речник на народната митологија. Редактор: Танас Вражиновски. Скопје-Прилеп: Институт за старословенска култура - Прилеп. Матица Македонска.
- Зоговиќ С. 2002. Општеството и народната култура на Македонија во раниот среден век. Прилеп: Институт за старословенска култура – Прилеп.
- Зоговиќ С. 2007. Митските претстави на словенскиот и на другите Громовници и нивните пагански траги во некои обичаи и верувања од Македонија. Реферат за научна конференција Македонско-Украински односи. одржана во Битола, 2007 г.
- Ивановъ Топоровъ В.В: В.Н. 1974. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции. Москва: Наука.
- Ивановъ Ы. Култът Перуна у Южных Славян. 1904. Известие отделения русского языка и словесности VIII. Санктпетербургъ.
- Караџић В. 1957. Живот и обичаји народа српскога. Београд: Српска књижевна задруга.
- Leže L. 2002. Slovenska mitologija. Beograd: Janus.
- Мифы Народов Мира Том 2. 1988. Москва: Советская Энциклопедия.
- Раденковић Љ. 1996. Народна бајања код Јужних Словена. Београд: Просвета.
- Стојановиќ-Лафазановска Ј. 1996. Танатолошкиот правзор на животот. Скопје: Институт за фолклор.
- Filipović M. 1948. Tragovi Perunovog kulta kod Južnih Slovena. Glasnik Zemaljskog muzeja III. Sarajevo. 63-80.
- Чаусидис Н. 1994. Митските слики на Јужните Словени. Скопје: Мисла.
- Шушњић Ђ. 2005. Антропологија религије и социологија религије. Зборник ЕИ. САНУ 21. Београд. 109-114.

Милошеска Ели (Никола)
Република Македонија, Прилеп
ЈНУ „Институт за старословенска култура – Прилеп“, асистент-истражувач
Магистер од областа на етнолошките науки
Громовникот и неговите камени или божји стрели: громот и молњата. Споредбена
анализа кај јужнословенските народи. Рубрика: Зборот во историско-
културолошкиот контекст. Споредбен аспект.
Кичевско паде бб. Прилеп 7500
eli_miloseska@yahoo.com